

МАСТАЦТВАЗНАЎСТВА, ЭТНАГРАФІЯ, ФАЛЬКЛОР

УДК 73.027 (476) «кан. XX – пач. XXI ст.»

М. П. ЧАЙКО

СУЧАСНАЯ МАНУМЕНТАЛЬНАЯ СКУЛЬПТУРА ПМНІКАЎ І МЕМАРЫЯЛАЎ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ

*Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, Гродна, Беларусь,
e-mail: chajko.m@tut.by*

Автором проведен комплексный анализ современной монументальной скульптуры Беларуси, тенденций развития героико-патриотической темы. Определены поиски новых средств выразительности, пластических и композиционных решений, индивидуальности творческого подхода в мемориалах, посвященных героическому подвигу белорусского народа в годы Великой Отечественной войны.

Ключевые слова: монументальная скульптура, монумент, памятник, мемориал, мемориальный комплекс, скульптурный знак.

М. P. CHAIKO

MODERN MONUMENTAL SCULPTURE OF MONUMENTS AND MEMORIALS OF THE GREAT PATRIOTIC WAR

Yanka Kupala State University of Grodno, Grodno, Belarus, e-mail: chajko.m@tut.by

The author gives a comprehensive analysis of the contemporary monumental sculpture of Belarus and development trends of heroic and patriotic themes. Searches for new means of expression, plastic and composite solutions, individual creativity in the memorials dedicated to the heroic exploit of the Belarusian people during the Great Patriotic War have been determined.

Keywords: monumental sculpture, monument memorial, memorial complex, sculptural sign.

Уводзіны. Вялікай і важнай тэмай у манументальнай скульптуры застаюцца гераічныя і трагічныя падзеі Вялікай Айчыннай вайны. Мастацкае абагульненне, арыгінальнасць творчага мыслення, імкненне выкарыстаць у сваіх творах новыя выразныя сродкі дабратворна ўздзейнічаюць як на агульны характар развіцця манументальнага мастацтва Беларусі, так і на стварэнне помнікаў, прысвечаных ваенным падзеям. Пошукі новага ў скульптуры непарыўна звязаны з формай і зместам твораў. Пэўнае пластычнае вырашэнне, як правіла, дыктуецца ідэйнай задумай, вобразнай структурай помніка. Гістарычная дакладнасць у распрацоўцы тэмы разам з сілай мастацкага абагульнення, грамадска-філасофскай значнасцю складаюць аснову твораў. Помнікам, выкананым у гэтым жанры, характэрны высокі прафесійны ўзровень, сюжэтная разнастайнасць, своеасаблівасць пластычных і кампазіцыйных вырашэнняў, індывідуальнасць творчай думкі. Аднак неабходна зазначыць і наяўнасць негатыўных тэндэнцый: празмерны акадэмізм, павярхоўнае стылізатарства, страта традыцыі абагульнення формы [1, с. 11].

Тэма шырокага грамадзянскага гучання ад выключна рэалістычнага метаду ў манументальнай скульптуры пашырыла свае межы да больш свабоднай фігуратыўнай ці асацыятыўнай формы з выкарыстаннем знакава-сімвалічных элементаў. На мяжы XX–XXI стст. у помніках і мемарыялах, прысвечаных падзеям Вялікай Айчыннай вайны, відавочна імкненне скульптараў мысліць ідэямі, перадаваць асабістае адчуванне тэмы, унутраную экспрэсію, духоўную аснову

задумы. Выяўленчы і канструкцыйны пачаткі скульптурных кампазіцый непарыўна звязаны, зліты, з'яўляюцца арганізацыйным звязом пэўнага архітэктурна-прасторавага асяроддзя. Набліжаны да маштабу сучаснай гарадской сітуацыі помнікі актыўна ўплываюць на вырашэнне горадабудаўнічых задач, фарміруюць асяроддзе гарадоў, насычаюць прастору ідэйна-мастацкім зместам. Манументальныя творы, прысвечаныя тэме Вялікай Айчыннай вайны, уяўляюць сабой увасабленне гістарычнай, грамадска-патрыятычнай памяці народа, нацыі, дзяржавы.

Асноўная частка. На мяжы XX–XXI стст. устаноўлены шэраг помнікаў, мемарыялаў, прысвечаных тэме памяці, гераізму і патрыятызму беларусаў падчас Вялікай Айчыннай вайны: мемарыял «Партызанам Палесся» (2002, Пінск, Брэсцкая вобласць, аўтары В. Занковіч, П. Цомпель); мемарыяльны ансамбль «Воінам-пагранічнікам» (2004, Гродна, скульптар Г. Буралкін, архітэктар С. Федчанка); «Звон-набат» (2006, Светлагорск, Гомельская вобласць, скульптар У. Слабодчыкаў, архітэктар І. Марозаў); мемарыяльны знак «Беларусь Партызанская» (2005, Мінск, скульптар В. Занковіч); памятны знак воінам і партызанам, вызваліцелям горада ў гады Вялікай Айчыннай вайны «Атака» (2005, Слуцк, Мінская вобласць, скульптары А. Крохалеў, У. Церабун, архітэктары І. Аляксеева, А. Арцюхін); помнік «Беларусь гераічная» (2006, Мінск, скульптар В. Занковіч); скульптурная кампазіцыя ў гонар памяці воінаў-пагранічнікаў, жанчын і дзяцей 1941 года ў Брэсцкай крэпасці (2011, Брэст, скульптар В. Занковіч), мемарыял «Памяць» (2013, Мінск, скульптар А. Шаппо, архітэктары Л. Левін, Г. Левіна, А. Капылоў), помнік «Шлях у будучыню» (2014, Мінск, скульптар П. Вайніцкі) і інш.

Устанаўленне помніка беларускім партызанам у Пінску геаграфічна і гістарычна апраўдана. Мемарыял «Партызанам Палесся» паўстае перад глядачом у выглядзе разгорнутай шматфігурнай кампазіцыі з сімвалічным дрэвам. Аўтары прадстаўляюць франтальна пабудаваны сцэнарый сюжэта: па абодвух баках дрэва размешчаны постаці герояў, з аднаго боку – сталы партызан, за ім малады абаронца, з другога – сялянка, яе вобраз пераклікаецца з выявай мадоны; на руках, прытуліўшыся да маці, малое дзіця. На першым плане – алегарычная фігура салдата: апусціўшыся на адно калена, ён нізка скланіў галаву. Гэты вобраз сімвалізуе сабой памяць аб загінуўшых, падзяку тым, хто паклаў сваё жыццё на абарону роднай зямлі; унізе, на бронзавым пастаменце надпіс: «...за спаленыя гарады і вёскі, за кроў і смерць».

Скульптурная кампазіцыя размежавана на планы па прынцыпу жывапіснай пабудовы ўнутранай прасторы, выцягнутыя па восі сэнсавыя часткі ўтвараюць рытмічную структуру. Відавочна імкненне да цэльнасці кампазіцыі, выразнага прачытання сілуэта кожнага героя з улікам кампактнай расстаноўкі іх на пастаменце. Невысокі па сваіх памерах пастамент з асіметрычным абрысам бетонных прыступак сімвалізуе палескую зямлю.

Мастакі арганічна спалучаюць алегарычную постаць салдата – аголенае атлетычнае цела, выкананае ў традыцыях акадэмічнай класічнай скульптуры, і схематычна стылізаваныя фігуры партызан. Вобраз жанчыны з дзіцём вырашаны ў падкрэслена нацыянальным каларыце, сціплымі пластычнымі акцэнтамі выяўлены традыцыйны народны строй гераіні. Трагічны настрой вайны перадае ламаная канструкцыя ствала дрэва, жорсткія графічныя галіны кроны – нібы апаленыя вайной людскія лёсы.

Мемарыял «Партызанам Палесся» – даніна памяці ўсім партызанам Беларусі – патэтычны па сваім настроі, ён з'яўляецца сімвалам народнага вызваленчага руху. Твор выкананы ў лепшых традыцыях беларускага манументальнага мастацтва. Непакорны дух сыноў Палесся ўвасаблены ў абагульненых і адначасова тыпова дакументальных вобразах партызан. Рэалістычная фігуратыўная скульптура, алегарычныя і сімвалічныя элементы аб'ядноўваюцца ў мемарыяльным гучанні помніка. Між тым неабходна зазначыць захаванне візуальнага шэрага вобразаў савецкай манументальнай школы. Па меркаванні А. Шамрук, «сёння зместавая, ці ідэалагічная частка дамінуюць над фармальнымі якасцямі работ» [2, с. 21]. Скульптар В. Нячай сцвярджае, што: «Новыя тэмы і задачы працягваюць вырашацца за кошт напрацовак і метадаў папярэдніх эпох» [3, с. 93].

У трагічны для ўсяго беларускага народа дзень, 22 чэрвеня, у 2004 г. як даніна памяці 19 тысяч пагранічнікаў, загінуўшых у першыя дні Вялікай Айчыннай вайны, адкрыты мемарыяльны

ансамбль «Воінам-пагранічнікам» у Гродне. Помнік устаноўлены ў цэнтры горада на перасячэнні вуліц Савецкіх пагранічнікаў і П. Паповіча ўяўляе сабой цэльную прасторавую кампазіцыю на вольнай ад забудовы тэрыторыі.

Асноўны выяўленчы элемент твора – скульптурная група воінаў-пагранічнікаў, што засланяюць сваім целам прарыў у сімвалічных пагранічных слупах. Складаная дугападобная кампазіцыя помніка ўтворана рытмічна размешчанымі вертыкалямі пагранічных знакаў, у цэнтры якіх – бясстрашныя постаці воінаў у геаічным парыве, што разам складаюць цэльны шчыт, сцяну.

Экспрэсіўны рух – аснова пластычнага вырашэння. Скульптурныя фігуры ўнізе паступова пераўтвараюцца ў манументальныя парывістыя формы. Нарастанне руху, рытмічная экспрэсія працягваюцца ў архітэктурна-пластычных канструкцыях пагранічных слупоў. Актыўнае пластычнае вырашэнне, гульня рытмаў, аб'ёмаў і свету аб'яднаны абагульненай манументальнасцю грубых форм. Бронзавай паверхні нададзена выразная зярністая фактура. Дынамічны дыяганалі стужкавых палос прарэзваюць і адначасова злучаюць канструктыўныя і фігуратыўныя кампаненты помніка, утвараючы маналіт пульсуючага блока. У вобразную структуру аўтары ўводзяць ваенныя аtryбуты: бінокль, вінтоўку, штык, на пагранічных слупах – герб Беларусі.

Мемарыяльнаму ансамблю ўласцівы героіка-патрыятычны характар, пафасны настрой. Ідэя знайшла сваё ўвасабленне ў асаблівай выразнасці пластыкі, знешнім дынамізме і ўнутранай экспрэсіі твора.

Скульптурная кампазіцыя размяшчаецца на гранітным подыуме (вышэй за 1 м) і з'яўляецца галоўным элементам у цэнтры мемарыяльнай пляцоўкі. На гранітных плітах пастамента надпіс: «Погибшим, но не побежденным воинам белорусского пограничного округа». Перад помнікам – плошча для правядзення ўрачыстых мерапрыемстваў, памятных і святочных сустрэч. Ансамбль арганізоўвае асяроддзе на перасячэнні транспартных шляхоў і фарміруе выразную архітэктурна-прасторавую кампазіцыю.

У 2005 г. пры ўездзе ў Мінск з боку магілёўскай шашы, на Партызанскім праспекце ўстаноўлены мемарыяльны знак «Беларусь партызанская». Дамінантай твора з'яўляецца архітэктурная форма – калона, увенчаная скульптурнай кампазіцыяй і «ахопленая» гарызантальным фрызам унізе. Высокая, 21-метровая калона з дэкаратыўнымі паясамі ў выглядзе нацыянальнага геаметрычнага арнаменту размешчана на асіметрычнай базе, з аднаго боку якой – гарэльэфная шматфігурная кампазіцыя, з другога – ступеньчаты п'едэстал. На скошаным завяршэнні калоны напружаная пластыка алегарычна-дакументальных выяў. Ніжняя і верхняя часткі пластычных вырашэнняў калоны аб'яднаны партызанскай тэматыкай. У гарэльэфным фрызе ўвасоблены сюжэтно-тэматычныя сцэны з партызанскага жыцця, апавядальна-ілюстрацыйная трактоўка тэматычных сцэн вырашана ў цяжкіх надуманых формах.

Гладкая паверхня светлага граніту калоны некалькі згладжвае гіперактыўную пластыку фрыза, аднак на яе завяршэнні не менш складаная бронзавая кампазіцыя. Скульптурная пластыка герояў вырашана ў складаных ракурсках, дынаміку форм узмацняе хвалепадобная, віцэватая пластыка. Сілуэт фігуратыўнай групы, улічваючы вышыню, на якой ён размешчаны, цяжкі для прачытання, надае мемарыяльнаму знаку прыземісты характар.

Па-за мастацка-эстэтычнай роляй помнік «Беларусь партызанская» арганізоўвае навакольную прастору, вакол якой разгортваецца плошча сквера з зонай адпачынку, развітой гарадской інфраструктурай. Уключаны ў сучаснае асяроддзе высотных дамоў, мемарыяльны знак канцэнтруе ў сваім мастацкім вобразе інтэнсіўнасць рытмаў праспекта.

Архітэктурна-пластычная ідэя В. Занковіча набліжана да стэрэатыпнага, апрабавана-вобразнага вырашэння, манументальнай пампезнасці. Сярод крытычных заўваг варта прывесці наступныя словы: «Дадзены твор нельга аднесці да ўдалых прыкладаў манументальнай пластыкі, улічваючы значныя і выразныя хібы маштабу скульптурнай групы, парушэнне прапарцыяў, выразнай жанравасці» [3, с. 92]. Павярхоўная трактоўка нацыянальнай тэматыкі трансліруецца ў выразнай параднасці. Класічныя элементы, экстравагантна надуманыя экспрэсіўныя формы

разам з алегарызмам і нацыянальнымі рысамі складаюць спецыфічны сінтэз мастацкай мовы помніка «Беларусь партызанская» [4].

Сталічны помнік «Беларусь партызанская» і ўзведзены ў мемарыяльным комплексе «Брэсцкая крэпасць-герой» скульптурная кампазіцыя ў гонар памяці воінаў-пагранічнікаў, жанчын і дзяцей 1941 года – прыклады сучаснай манументальнай скульптуры Беларусі, дзе змешчаны, апа-вядальна-літаратурныя якасці дамінуюць над фармальным вырашэннем: «Пафаснасць і патэтыка з суровага стылю 60-х гадоў прарываюцца ў творы, што вяшчаюць на мове плакатаў і лозунгаў... Асобныя кампазіцыі больш нагадваюць дыдактычныя ілюстрацыі да падручнікаў па гісторыі і ідэалогіі, не кранаючы філасофскі, мастацкі пласт асэнсавання тэм» [2, с. 21].

Глыбіня сэнсавага зместу характэрна для мемарыяла «Звон-набат» – помніка, прысвечанага землякам, якія загінулі ў гады вайны [5, с. 94]. «Звон-набат» устаноўлены на месцы пахавання салдат. Галоўны выяўленчы элемент твора – звон, на паверхні якога размешчаны рэльефныя матывы ваенных дзеянняў 1941–1945 гг.

Форма звана ўтварае складаную вобразна-прасторавую структуру, помнік разлічаны на два асноўныя этапы ўздзеяння: вонкавы, як сімвал памяці, і мемарыяльная зона ўнутранай прасторы, дзе апынаецца праз уваход у расколіну звана. Вялікі звон складаецца з дзвюх адлітых у бронзе форм, што дае магчымасць размяшчэння на іх выяўленчых рэльефаў. Вобразна вырашана знешняя паверхня – разарваныя снарадамі дзіркі, сляды ад куль, як жывы арганізм з адмецінамі вайны на целе. Скрызныя адтуліны адначасова асвятляюць унутраную замкнёную прастору, дзе ў рэльефным полімі размешчаны прозвішчы загінуўшых салдат, мікрапрастора мемарыяла дапоўнена званом.

«Звон-набат» устаноўлены на гранітных блоках, пяць каменных глыб з няроўнай сколатай паверхняй – пяць гадоў вайны. Напружанне выклікае гранітны блок, ніжэйшы па ўзроўню, з насечкамі-пліткамі, які сімвалізуе шматлікія жыцці байцоў, што былі пакладзены на «алтар перамогі» (на гэтым месцы пахавана больш за трыста салдат). «Звон-набат» увасабляе індывідуальнае аўтарскае прачытанне тэмы Вялікай Айчыннай у знакавай, «аплаўленай вайной» форме з унутранай прасторай мемарыяла – «храмам памяці».

Вонкавая паверхня звана, як палатно, на якім рэльефная панарама фрагментарных сцэн вайны. Розныя па маштабах, памерах, тэматыцы, яны зліваюцца ў дакументальна-мастацкую хроніку ваенных падзей. Рэльефы ў якасці мастацка-дакументальнай хронікі – наглядная гісторыя падзей 1941–1945 гг., ім характэрна разгорнутая тэматычная інфарматыўнасць. Скульптар арганічна спалучае фрагменты нізкага і высокага рэльефаў, рознамаштабнасць, гладкую і разарвана-грубую паверхню звана, ураўнаважваючы гэтым насычанасць фону, які вібрыруе.

Простая па сваёй сутнасці аснова манументальнага твора пераходзіць у складаную вобразна-ідэйную форму, дзе сімвал-знак аб'ядноўваецца з сюжэтна-тэматычнай рэалістычнай трактоўкай, адбываецца ўзаемадзеянне розных мастацкіх катэгорый, прачытанне на новым узроўні формы і ідэі, пластыкі і зместу. Архаічны, абагульнены матывы звана ўведзены ў мастацкі твор як канкрэтна-часавы і разам з тым сімвалічны дакумент гісторыі беларускага народа.

Манументальны твор «Звон-набат» сведчыць пра актыўны пошук новага гучання тэмы памяці, тэмы Вялікай Айчыннай вайны ў скульптуры. Немалаважную ролю ў мастацка-эстэтычным уздзеянні мемарыяла адыгрывае яго асвятленне. Эфект свячэння звана ствараюць размешчаныя ўнутры формы ліхтары, гульня свету і рэзанансны звон пашыраюць выяўленчыя межы мастацкага твора, яго вобразнасць.

Імкненне пераадолець кансерватызм айчыннай школы манументальнай скульптуры, пластычныя тэндэнцыі замежнай скульптуры, не традыцыйны для беларускай манументальнай скульптуры матэрыял (паліраваная сталь) заклалі ідэйна-вобразную аснову ў помніку «Шлях у будучыню» (2014, Мінск, скульптар П. Вайніцкі). Новая трактоўка аб'ёму, прадстаўленая ў плоскасным і лінейна графічным падыходзе, адлюстроўвае пошукі індывідуальнай творчай ідэі, пластыкі, кампазіцыйна-сюжэтнай асновы.

Вывады. Манументальная скульптура Беларусі мяжы XX–XXI стст. адметна пошукам устойлівых духоўных і эстэтычных каштоўнасцей. Актуальнай застаецца героіка-патрыятычная тэма,

якая дэманструе сюжэтную разнастайнасць і адрозніваецца новым для айчыннага манументальнага мастацтва зместам. Помнікі, памятныя знакі, прысвечаныя гераічным і трагічным падзеям з гісторыі, падкрэсліваюць сацыяльную значнасць манументальнай скульптуры ў грамадстве, вырашаюць актуальныя праблемы духоўнага выхавання.

Пашырэнне зместу, тэматычнага дыяпазону паўплывала на змену мастацкай мовы манументальнай скульптуры, асаблівая ўвага надаецца пластычнай выразнасці. Назіраецца адыход ад традыцый абагульнення формы. Спосаб выяўлення зместу твораў дэманструе разнастайную сістэму мастацкіх сродкаў: згарманізаваную статыку, стыхію зменлівых форм, падкрэслены дынамізм, напружанне мас, урачыстую пышнасць.

Новае аблічча набывае рэалістычны метад. Стылістычныя формы і прыёмы раскрываюць сутнасць зместу праз дакументальна-жыццёвую трактоўку, жанравую атрыбутыку, асацыятыўную форму з выкарыстаннем знакава-сімвалічных элементаў, алегарычную, метафарычную мову. Рэалістычныя тэндэнцыі ў сучаснай манументальнай скульптуры Беларусі характарызуюцца пошукам новых сувязей з рэчаіснасцю, новых вобразных рашэнняў і сродкаў мастацкай выразнасці.

Манументальнае мастацтва мяжы XX–XXI стст. дэманструе новы позірк на вырашэнне тэмы Вялікай Айчыннай вайны. Багаты вопыт узвядзення помнікаў, назапашаны ў XX ст., перасэнсоўваецца, вобразная структура ўскладняецца, гераічны пафас папярэдняга перыяду змяняецца ўнутранай экспрэсіяй, разнастайныя пластычныя вырашэнні падкрэсліваюць ідэйнае гучанне твора, раскрываюць творчую задуму аўтара.

Помнікі, прысвечаныя подзвігу і трагедыі народа ў часы Вялікай Айчыннай вайны, – творы высокага нацыянальна-патрыятычнага зместу, яны нясуць у сваіх мастацкіх вобразах ідэі грамадска-значныя, вартыя іх увекавечвання. Помнікі выступаюць у складаных часовых сувязях, гэта своеасаблівы пасыл ідэі і каштоўнасці ў сучаснасць, будучаму пакаленню. Ідэя ўслаўлення загінуўшых, ідэя памяці, пашаны накіравана на патрыятычнае выхаванне, усведамленне абавязку перад Радзімай, перад народамі, дзяржавай.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. *Баразна, М. Р.* Манументальнае мастацтва Беларусі на сучасным этапе / М. Р. Баразна // Сучаснае манументальна-дэкаратыўнае мастацтва Беларусі: стан і перспектывы: матэрыялы навук.-практ. канф., Мінск, 22 снежня 2011 г. / БДАМ; рэдкал.: В. У. Смольская [і інш.]. – Мінск, 2012. – С. 7–12.

2. *Шамрук, А. С.* Монументальное искусство: в поисках новых ориентиров / А. С. Шамрук // Сучаснае манументальна-дэкаратыўнае мастацтва Беларусі: стан і перспектывы: матэрыялы навук.-практ. канф., Мінск, 22 снежня 2011 г. / БДАМ; рэдкал.: В. У. Смольская [і інш.]. – Мінск, 2012. – С. 21–26.

3. *Нечай, О. И.* Монументальные мемориальные комплексы на территории Беларуси в период 1991–2010 гг. // Сучаснае манументальна-дэкаратыўнае мастацтва Беларусі: стан і перспектывы: матэрыялы навук.-практ. канф., Мінск, 22 снежня 2011 г. / БДАМ; рэдкал.: В. У. Смольская [і інш.]. – Мінск, 2012. – С. 88–93.

4. *Чайко, М. П.* Тэма Вялікай Айчыннай вайны ў манументальнай скульптуры Беларусі пачатку XXI ст. / М. П. Чайко // Культура. Наука. Творчество: сб. науч. ст. / Белорус. гос. акад. музыки; науч. ред. Н. О. Арутюнова. – Минск, 2011. – С. 351–359.

5. *Мятліцкая, І. М.* Сучасная беларуская скульптура: альбом-кат. тв. рэсп. выст. «Беларуская скульптура 1984–2004 гадоў» / І. М. Мятліцкая, Л. Г. Лапцэвіч, Н. В. Шаранговіч; пад рэд. Н. В. Шаранговіч. – Мінск: Культура і мастацтва, 2007. – 190 с.

Паступіў у рэдакцыю 24.06.2013